

SLOVENSKO JAVNO ZDRAVSTVO 20. STOLETJA IN NJEGOV SOUSTVARJALEC DR. BOJAN PIRC

V pričujočem delu zgodovinarke medicine, doc. dr. Zvonke Zupanič-Slavec z Medicinske fakultete v Ljubljani, je predstavljen historiat javnega zdravstva predvsem druge polovice 20. stoletja z njegovimi slovenskimi, jugoslovanskimi in mednarodnimi značilnostmi ter življenje in delo njegovega pomembnega soustvarjalca, prof. dr. Bojana Pirca.

Zaradi vsestranske vpletenosti javnega zdravja v številne zdravstvene in pedagoške ustanove spremljajo knjigo uvodni nagovori zdravnikov, v. d. direktorice Inštituta za varovanje zdravja Republike Slovenije, Ade Hočevar-Grom, državnega sekretarja z Ministrstva za zdravje, dr. Dorjana Marušiča, in predstojnika zagrebške *Škole narodnog zdravlja "Andrija Štampar"*, prof. dr. Luke Kovačiča.

Delo vsebinsko bogatijo tudi spremne študije uglednih javnozdravstvenih strokovnjakov. Vsak s svojega zornega kota predstavlja pomen strokovnega, gmotnega, organizacijskega in pedagoškega vlaganja v sistem sodobnega javnega zdravstva. Zgodovinar dr. Aleš Gabrič pa je skozi politični pregled Jugoslavije od prevzema oblasti komunistične partije leta 1945 do razpada jugoslovanske države leta 1991 izpostavil njeno zdravstveno politiko s poudarkom na Sloveniji. Ob koncu druge svetovne vojne je RS prvič dobila samostojno ministrstvo za zdravstvo in ministrstvo za socialno politiko. S tem ko je državna oblast poddržavljala večino gospodarskih in storitvenih potencialov v državi, so tudi vse ustanove s področja zdravstva in socialnega varstva prešle v njeno last. Po političnem obratu leta 1948 je začela država več investirati v storitvene dejavnosti, kar je vplivalo tudi na izboljšanje mreže zdravstvenih storitev. Tudi zdravstveni kader se je krepil, kar je bila posledica ustanavljanja dodatnih srednjih in višjih zdravstvenih šol. Zdravstvena oskrba v Sloveniji je bila tako v sedemdesetih letih že blizu ravni zahodnoevropskega sveta. Z gospodarsko in politično krizo države v osemdesetih letih pa je prišlo do ponovnega odmika od smeri razvoja glede na razviti svet na vseh ravneh življenja, vse do njenega razpada ob koncu prejšnjega stoletja, ko je Slovenija z osamosvojitvijo vstopila v novo ero.

Doc. dr. Marjan Premik je v svojem uvodniku izpostavil glavni interes javnega zdravja ter podal učinkovite možnosti za uresničevanje njegovih ciljev. Le-ti imajo največji potencial v kombinaciji promocije zdravja, zdravstvene dejavnosti, socialnega skrbstva in izboljševanja okolja. Ker pa mora biti politika zdravja prisotna na vseh ravneh in v vseh strukturah družbene organiziranosti, mora biti v vseh strukturah prisotno kompetentno javnozdravstveno svetovanje. Vodenje politike javnega zdravja naj bi bilo interdisciplinarno, problemsko zastavljeno, kar pomeni, da je potrebno poskrbeti tudi za ustrezno strokovno izobraževanje in usposabljanje kadrov na zahtevnem področju javnega zdravja. Z vzpostavitvijo šole javnega zdravja, ki bi dajala strokovno usposobljen kader, bi to pomenilo boljše možnosti za razvoj dela na širokem področju sistema javnega zdravja.

Mag. Tit Albreht v prispevku pregledno prikazuje sprehod skozi zgodovinska obdobja razvoja ustanov javnega zdravja na Slovenskem ter skozi osrednje mejnike, ki so te ustanove zaznamovali. Izpostavi dve ključni zadevi, ki bosta opredelili bodoči vsebinski okvir javnega zdravja in s tem perspektivo vseh, ki na tem področju delajo. To sta poenotenje stališč glede meja javnega zdravja in glede terminologije, v prvi vrsti definicij.

Doc. dr. Božidar Voljč, prvi minister za zdravje samostojne Slovenije, je v svojem prispevku podal svoje poglede na javno zdravstvo za obdobje njegovega mandata (1992–1997). Izpostavil je tri načela, ki jih je upošteval v času svojega dela na ministrstvu: »Zdravstvo zdravstvu«, »Mir v sistemu« in »Predvsem ne škodovati«. Z novo zdravstveno zakonodajo, ki jo je Slovenija sprejela kmalu po osamosvojitvi, se je stanje finančno stabiliziralo. Čas tranzicije na področju zdravstva je tako Slovenija med vsemi državami, ki so opustile socialistično ekonomijo, najbolje preživela. Težave pa je povzročala predvsem uvedba zasebnega zdravstva, še posebej v osnovni zdravstveni dejavnosti. Te so bile predvsem v odporu novih zasebnikov pa tudi zdravstvenih domov zamisli, da bi eni in drugi skupaj vzdrževali »zdravstvenodomske«, ki v Sloveniji

predstavlja del naše zdravstvene kulture in tradicije. Posebej pa je izpostavljen še vedno neprimeren odnos do plačevanja dela v zdravstvu.

Prim. doc. dr. Ivan Eržen piše o organizacijah na področju javnega zdravja v Sloveniji, ki imajo ključno vlogo pri razvoju tega področja in v našem prostoru bogato tradicijo. Poudarja, da je potrebno zagotoviti stabilne razmere za njihovo delovanje in razvoj, njihova aktivnost pa mora biti usmerjena v okolje, kjer delujejo. Vedno bolj se tudi uveljavlja spoznanje, da zdravja ne bo mogoče povrniti in ohraniti zgolj z razvojem zdravstvene dejavnosti, temveč je potrebno z drugimi družbenimi ukrepi razvijati odgovoren odnos vsakega do lastnega zdravja ter poskrbeti, da bo vsak družbeni sektor po svoje prispeval k izboljševanju pogojev za ohranitev in povrnitev zdravja posamezniku.

Prim. mag. France Urlep v članku opisuje svoje poglede in izkušnje, ki si jih je pridobil med specializacijo splošne medicine, magistrskim študijem ter kasneje pri znanstvenoraziskovalnem delu. V Sloveniji so ob koncu šestdesetih let minulega stoletja inštitucije javnega zdravstva podpirale socialnomedicinske vidike izobraževanja in dela v osnovnem zdravstvu. Specializacija splošne medicine je bila tako možna edino v njihovih okvirih, preko nje pa so se specializanti seznanili z evropskimi težnjami za obnovo splošne medicine. V skladu s temi težnjami so pričeli načrtovati razvoj stroke splošne medicine tudi pri nas. Sad teh prizadevanj je tudi leta 1995 ustanovljena Katedra za družinsko medicino na Medicinski fakulteti v Ljubljani, ki je danes že znana v tovrstnih mednarodnih strokovnih krogih.

Prim mag. Mario Kocijančič je v svojem prispevku vzel v precep razvoj medicine dela in javnozdravstvenega varstva delavcev v Sloveniji v drugi polovici 20. stoletja. Velikega pomena za zdravstveno varstvo delavcev so bile odredbe Ustave oziroma t.i. delavska zakonodaja, ki je bila sprejeta na Prvem jugoslovanskem kongresu za medicino dela v Beogradu leta 1963. Z njo se je spodbujal razvoj, organizacija in delo specializiranih zdravstvenih enot za javno zdravje delavcev na primarni, okrajni in republiški ravni. Prispevala je tudi k temu, da je zdravstveno varstvo delavcev postalo primerljivo z varstvom v razvitih evropskih državah.

Avtoričino delo popisuje javnozdravstveni razvoj skozi življenje in delo enega izmed njegovih stebrov, slovenskega zdravnika dr. Bojana Pirca (1901–1991). Imenovani je s svojo razgibano življenjsko potjo in strokovnim delovanjem v veliki meri zaznamoval bivši jugoslovanski in današnji slovenski javnozdravstveni prostor ter zgradil svoj mednarodni ugled. V Ljubljani rojeni Bojan Pirc je izviral iz številne delavske družine z 10 sinovi. Ker je bil sam zadnji med njimi, se je rad pošalil, da je moral v svet kot deseti brat. Na življenjsko izbiro zdravniškega poklica je najverjetneje vplival njegov deset let starejši brat, prav tako zdravnik dr. Ivo Pirc. Mlada, sicer nepopolna ljubljanska medicinska fakulteta je dijaku, ki je z odliko opravil zrelostni izpit (leta 1921) na ljubljanski realni gimnaziji, med prvimi generacijami nudila priložnost za študij doma; a po prvih štirih predkliničnih semestrih (1921–1923) bi se moral prepisati v Zagreb ali Beograd takratne skupne južnoslovanske države Kraljevine SHS, oziroma oditi v tujino. V nemščini dobro opismenjeni mladenič se je odločil za Innsbruck, bližnje alpsko mesto v ozemeljsko po prvi svetovni vojni okrnjeni sosednji Avstriji. Vesten študent je z lahkoto in v rednem času sklenil študijsko pot (4. 12. 1926). Obvezno služenje vojaškega roka (1927) ga je odpeljalo v oddaljeno hrvaško Boko Kotorsko. Tam se je prvič v živo srečal s hrvaško kulturo, z mentaliteto njenih ljudi.

Dr. Bojan Pirc je živel v za javnozdravstvo razgibanem času. Njegov brat Ivo je v letu 1923 prevzel vodenje takrat ustanovljene osrednje slovenske javnozdravstvene ustanove –Higienskega zavoda v Ljubljani. Prek njega se je Bojan temeljito seznanil s sodobnimi socialnomedicinskimi tokovi takratnega časa. Človeško življenje je pridobivalo na vrednosti, kar se je v zdravstvu odražalo v t.i. socializaciji medicine. Javno zdravstvo je postajalo konkurent zasebni praksi in med obema smerema so se pojavljala ostra trenja. Bojan Pirc je prihajal iz socialno ogroženega okolja, rasel in zorel je ob prepričanju, da je dostopnost do zdravniške pomoči potrebna vsakomur, ne glede na njegovo gmotno stanje. Zato je tudi usmeril svoja prizadevanja v socialno medicino. Takratno mednarodno zdravstveno združenje pri Društvu narodov je v povezavi z

Rockefellerjevo fundacijo podpiralo izobraževanje za javno zdravstvo. Zanj je prispeval izvirne zamisli in uspešno izvedbo hrvaški javnozdravstveni erudit, dr. Andrije Štamparja. Rockefellerjeva fundacija je podprla njegova prizadevanja in podeljevala štipendije za javnozdravstva študij. Deležni so je bili nekateri slovenski zdravniki, med njimi v letu 1927/28 tudi dr. Bojan Pirc. Štipendije so vedno podeljevali za področja, ki strokovno še niso bila razvita. V takratni Jugoslaviji še ni bilo zdravstvenih in vitalnih statistikov. Zato so odličnega diplomanta dr. Bojana Pirca, zaposlenega na beograjskem higienskem zavodu, izbrali za svojega uslužbenca (10. 12. 1927) in ga za leto dni poslali na ameriški vzhod v mesto Baltimore na znamenito javnozdravstveno šolo Univerze Johna Hopkinsa. Bil je slušatelj statistike, epidemiologije ter organizacije javnega zdravstva in higijene. Z novim znanjem, temelječim na ameriških izkušnjah, se je vrnil v takratno jugoslovansko prestolnico Beograd. Z znanjem nabiti in od ustvarjalnega entuziazma prekipelajoči dr. Pirc se je od decembra 1928 naprej med tamkajšnjimi ljudmi, vajenimi ležernega načina življenja, soočil z marsikatero težavo. Z mlado družino se je oče dveh sinov postopoma vživljal v srbsko mentaliteto, posebnosti njihove kulture ter z razumevanjem sprejemal drugačnost tamkajšnjega načina življenja in dela.

Mnogovrstno javnozdravstveno delo, ki ga je dr. Bojan Pirc opravljal, ga je razpenjalo med delom na beograjskem higienskem zavodu in raziskovalnim terenom na srbskem podeželju. Bil je zdravnik na socialnomedicinskem oddelku Centralnega higienskega zavoda, pridobival je informacije o delu zdravstvenih ustanov, proučeval javno zdravstvo in se trudil za njegovo promocijo. Sodeloval je pri organizaciji higienske službe in sestavi pravnih predpisov s tega področja. Skorajda vsako izmed delovnih področij je popisal v sprotih študijah, znanstvenih raziskavah, navodilih za uporabnike in drugih ustreznih samostojnih publikacijah ali člankih. Med temami, ki jih je intenzivneje proučeval, so bile: trendi upadanja števila prebivalstva v Slavoniji, analiza gibanja nalezljivih bolezni v Jugoslaviji, proučevanje metod za raziskovanje vasi, problematika prehrane in drugo. Nenehno se je srečeval z vzgojno-izobraževalnim poslanstvom. Pisal je učbenike, npr. za higieno, imel predavanja po različnih šolah, sodeloval na strokovnih družinjah doma in v tujini, pripravljal higienske razstave, populariziral javno zdravstvo prek radijskih oddaj in časopisnih člankov. Bogato pisno dediščino je zapustil tudi za strokovnjake. Organiziral je številne tečaje, od dvotedenskih do dvoletnih za okrožne in šolske zdravnike, zdravnike medicine dela, za zdravstvene tehnike in medicinske sestre. Predaval jim je vsebine iz medicinske statistike, epidemiologije, sanitarne zakonodaje in organizacije zdravstva, prehrane, higijene in socialne medicine. Zaradi izrazitega pedagoškega erosa, retoričnih sposobnosti in uglajenega javnega nastopa so ga pogosto vabili na odmevna strokovna srečanja. Opazili pa so ga tudi politiki. Takratni jugoslovanski notranji minister, Slovenec dr. Anton Korošec, ga je neformalno povabil za tajnika svojega kabineta. Kmalu za tem pa je dr. Pirc postal predsednik mladinske frakcije stranke Jugoslovanske radikalne skupnosti. Hkrati pa je nadaljeval svoje javnozdravstveno poslanstvo, postal urednik srbske revije *Zdravlje* (1934–1940) ter postopoma prevzemal vse več javnih obveznosti v zdravstvenih organizacijah: pri Zvezi zdravstvenih zavodov, Društvu za zaščito otrok, Jugoslovanskem združenju za zaščito otrok, Vrhovni zadrugi za zdravstveno prosveto, Zvezi skavtov, Združenju strokovnega tiska, Zadrugi uslužbencev Centralnega higienskega zavoda in drugod. V strokovnem pogledu je v tistem času izdelal metodologijo dela pri zdravstvenem raziskovanju vasi in za proučevanje prehrane prebivalstva. Na slednjem področju je leta 1937 postal sekretar nacionalnega komiteja za prehrano pri Zdravstveni organizaciji Društva narodov v Ženevi. Leta 1938 je postal vodja Oddelka za socialno medicino pri Centralnem higienskem zavodu ter na tej funkciji ostal vse do leta 1944.

V času 2. svetovne vojne dr. Pirc ni ne predaval ne publiciral. Posvetil se je delu na oddelku in predvsem na terenu, kjer so prvenstveno preprečevali širjenje tifusa. Med vojno se je kot številni drugi z vso družino srečeval z različnimi stiskami, s pomanjkanjem hrane, z begunci, izseljenci. S svojim zdravniškim znanjem in po človeški plati je pomagal pomoči potrebnim. Ker je bil Beograd osvobojen že jeseni 1944 in so zmagovalci povsod odkrivali svoje nasprotnike, se je kot nekdanji rojalist in katolik ter osebni prijatelj poveljnika kraljeve vojske, Slovenca Ernesta Peterlina, znašel na zatožni klopi nove komunistične oblasti. Vse življenje je ohranil svoje ideale, predvsem predanost

domovini in narodu, ni pa se strinjal s komunizmom. Pod skonstruirano obtožnico je bil v navezi med srbskim vodjem četnikov Mihajlovičem in slovenskim domobranskim generalom Rupnikom, je bil med jesenjo 1944 in pomladjo 1945 šest mesecev zaprt, nato pa brez obtožnice izpuščen. Kljub vsemu je življenje teklo naprej. V aprilu 1945 je izgubil službo v Beogradu, se z družino vrnil v Slovenijo in si poiskal kruh v Ljubljani na zdravstvenem ministrstvu. Sprva je bil referent za zdravstveno statistiko, nato vodja statističnega oddelka, za tem pa še vodja oddelka za planiranje. Zaradi pomanjkanja strokovnih kadrov je v letih od 1946 do 1948 prevzel tudi krmilo slovenske epidemiološke službe. Izpeljal je organizacijo zdravstvenostatistične službe v Sloveniji, na različnih ravneh je predaval epidemiologijo in statistiko, organiziral tečaje in nato še šolo za sanitarne tehnike. Spisal je tudi prva skripta za statistiko za šolo medicinskih sester.

Od leta 1945 do 1948 je dr. Pirc s svojo družino živel v rodnem mestu in s strokovnim znanjem sooblikoval slovensko javno zdravstvo. Socializirana medicina se je v času med obema svetovnjima vojnama spreminjala, se zgledovala po ruskem modelu in bila poddržavljena. Po sporu s Sovjetsko zvezo v letu 1948 (Informiro) so se vodilni odločili za samostojnejšo jugoslovansko politično pot v skladu z zakonom o samoupravljanju in to uvedli tudi v zdravstvo. Ideološki vplivi dobe so se odsevali tudi v življenju dr. Pirca. Pritiski nanj so bili vse večji, bil je nadzorovan, zato si je želel svobode in se je oziral po svetu.

Vodilni v beograjskem javnem zdravstvu so po Pirčevem odhodu v Slovenijo postopoma uvidevali, da zanj nimajo ustreznega nadomestila. Zato je bil 1. decembra 1948 z dekretom Komiteja za zaščito ljudskega zdravja premeščen v Beograd. Postal je načelnik statističnega oddelka imenovane republiške ustanove, nato pa premeščen za vodjo zvezne zdravstvene statistike na Zvezni zavod za ljudsko zdravje; v letih od 1950 do 1955 je kot načelnik oddelka opravil številne naloge. Med drugim je utrdil jugoslovansko statistično klasifikacijo bolezni, poškodb in vzrokov smrti, pripravil metodologijo za statistično spremljanje vzrokov smrti in z Zavodom izdal prvi almanah vitalne statistike. Pomembno delo je bila izdaja učbenika zdravstvene statistike za zdravstvene delavce. Udeleževal se je številnih seminarjev in na njih razdajal svoje znanje.

Želja po delu v mednarodnem prostoru se mu je po večletnih povabilih uresničila oktobra 1955, ko je odšel v soglasju s takratno vlado med sodelavce Svetovne zdravstvene organizacije (SZO). Kot ekspert za zdravstveno statistiko je deloval v Regionalnem uradu SZO za vzhodni Mediteran. Skrbel je za napredek zdravstvenostatistične službe in pravilno zastavljanje zdravstveno-raziskovalnih projektov za tamkajšnje države: Etiopijo, Jordanijo, Irak, Libijo, Iran in Sudan. V okviru podiplomskega študija je v Aleksandriji na Inštitutu za javno zdravstvo predaval statistiko, deloval v zdravstvenem demonstracijskem centru v Kaljubu in prav tako predaval vitalno in zdravstveno statistiko v Bejrutu na mednarodnem statističnem izobraževalnem centru. Marca 1958 je bil zaradi sueške krize iz egiptovskega Kaira premeščen v Ženevo. Postal je vodja odseka za epidemiološke študije in to delo opravljal do konca mandata v SZO, decembra 1961. Na tako pomembno mesto je bil premeščen zaradi svojega uspešnega strokovnega dela v vzhodnomediterranskem regionalnem uradu. V Ženevi je prevzel izdajanje vseh mesečnih in letnih publikacij SZO s področja vitalne in zdravstvene statistike. Postal je tudi urednik letne periodike *Annual Epidemiological and Vital Statistics* za leta od 1957 do 1959. Zanje je izdelal nov koncept, ki je bil tudi sprejet. V ženevski eri svojega dela je bil sekretar številnih sestankov Komiteja ekspertov in študijskih skupin; njihova naloga je bila priprava in izvedba programa ter izdaja publikacij. Kot predstavnik SZO je deloval pri njeni statistični in drugih komisijah ter na mednarodnih kongresih. Leta 1960 ga je povabila izraelska vlada, da pri njih organizira epidemiološko službo.

V petih letih je v SZO pridobil obilico novega znanja, internacionalnih izkušenj in dragocenih poznanstev s strokovnjaki s sorodnega področja.

Pri 60. letih je bil dr. Pirc upokojen in se je z bolno ženo vrnil v Ljubljano. Tam sta si zgradila nov dom in k svojemu ognjišču povabila tudi starejšega sina z družino. V sebi je čutil nujo po širjenju svojega znanja, predvsem med slovenskim zdravništvom. Njegova ideološka opredeljenost in politična preteklost pa sta bila pri tem resna ovira.

Več sreče kot v Sloveniji je imel na Hrvaškem, kjer so ga na zagrebški medicinski fakulteti in njeni *Školi narodnog zdravlja »Andrija Štampar«* že leta 1955 prvič izvolili za docenta zdravstvene statistike, v letu 1964 pa je postal redni profesor. Do leta 1971 je predaval na do- in podiplomskem študiju predmete Statistična metodologija, Zdravstvena in demografska statistika ter Uvod v zdravstveno raziskovanje. Slušateljem je prinesel obilico novega znanja ter med njimi vzgajal bodoče javnozdravstvene strokovnjake. Zaradi bogatih mednarodnih izkušenj ga je jugoslovanski Sekretariat za ljudsko zdravje in socialno politiko imenoval za predsednika Zvezne komisije za zdravstveno in vitalno statistiko.

Mednarodno priznanje njegovemu delu je bila epidemiološka raziskava o kardiovaskularnih boleznih, ki je potekala med Jugoslavijo in ZDA v letih od 1962 do 1971. Neposredna izvajalca sta bila Zvezni zavod za zdravstveno varstvo in *National Health Institute* v Bethesda. Prof. Pirc je bil glavni raziskovalec, pripravil je spremne študije, priročnik za terensko delo in kot soavtor sodeloval pri objavah rezultatov pri člankih v mednarodno odmevnih zdravstvenih revijah.

Čeprav je redno delo v SZO sklenil, je v nadaljnjih letih s to organizacijo pogosto sodeloval, pripravljal različne mednarodne sestanke na teme, ki jih je najbolj poznal, in veliko potoval po svetu. Leta 1974 ga je habilitirala tudi Medicinska fakulteta v Ljubljani; kot redni profesor statistike je tukajšnjim študentom do leta 1980 predaval predmeta Demografska in zdravstvena statistika ter Statistična metodologija. Bil je tudi idejni oče novonastalega Inštituta za biomedicinsko informatiko pri isti fakulteti: ta se je usmeril v statistiko, računalništvo in dokumentaristiko. Od vrnitve iz Ženeve do leta 1981 je na Višji šoli za socialne delavce v Ljubljani predaval tudi socialno medicino.

Skoraj dve desetletji je dr. Pirc sodeloval tudi pri oblikovanju pouka na podiplomskem študiju za zdravnike. Kot učitelj zagrebške medicinske fakultete je s Štamparjevo šolo povezoval jugoslovanski javnozdravstveno-izobraževalni prostor. Od leta 1968 do 1980 je v Ljubljani in Mariboru vodil podiplomski študij javnega zdravstva ter predaval predmet Raziskovanje v zdravstvu. Isti predmet je predaval tudi na podiplomskem študiju zdravstvene zaščite matere in otroka, medicine dela in javnega zdravstva za stomatologe. Prav po teh predavanjih se ga slovenski zdravstveni delavci tudi dobro spominjajo.

Prof. Pirc je v življenju prehodil izjemno razgibano pot in se preizkusil v številnih življenjskih in strokovnih izzivih. V slovenski in takratni jugoslovanski prostor je vpeljal novo javnozdravstveno področje, zdravstveno in vitalno statistiko, poleg tega pa je bil tudi odlično razgledan in visoko socialno osveščen strokovni pisec. Njegova bibliografija je občudovanja vredna; odkriva njegovo sposobnost od širokega nagovarjanja laične javnosti do vrhunskih znanstvenih objav. Kot pedagog je čutil pomen učnega poslanstva in skozi vso strokovno pot predaval na različnih ravneh prav tako različne javnozdravstvene teme. Discipliniran in strpen raziskovalec je večino svojih raziskav strnil tudi v pisno obliko. Kot humanist si je prizadeval za socialno pravičnost v zdravstvu; vse življenje je živel po načelih Hipokratovega zapriseženca z visokimi moralnimi in etičnimi principi. Bil je duhovno stabilen, saj ga različni pretresi v njegovem dolgem in plodnem življenju niso premaknili od njegovih tradicionalističnih, pa tudi altruističnih pogledov. V kasnih letih svojega življenja je okolico navduševal z mentalno svežino in sposobnostjo, da je kot rojeni dokumentarist iz tradicionalnih načinov dela prestopil v informacijski svet in računalniško dobo. Umirjen, redoljuben, strpen, izjemno delaven in idejno bogat zdravnik se je s svojim obsežnim delom v domačem in mednarodnem prostoru trdno zapisal med graditelje sodobnega javnega zdravstva.